

УДК 316.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2023.99.7>

Ф. С. ХРУСТАЛЬОВ

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології та соціальної роботи
Класичний приватний університет

М. С. ХРУСТАЛЬОВА

кандидат політичних наук,
психотерапевт

СОЦІАЛЬНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ЖІНОК В УМОВАХ ВІЙНИ

Стаття присвячена аналізу результатів соціологічного дослідження такому аспекту становища жінок в Україні, як пошук роботи. Дослідження здійснене для організації більш ефективної соціальної допомоги жінкам з працевлаштуванням під час війни шляхом виявлення умов та перешкод у працевлаштуванні жінок, особливостей поведінки та потреби жінок щодо пошуку роботи. В данному моніторинговому дослідженні виокремлено 4 групи проблем: соціально-демографічні особливості жінок, що звернулись по допомогу до Фонду «Єдність за майбутнє» в умовах благодійних проектів; соціально-демографічні особливості працевлаштованих жінок та тих, хто не має роботи; перешкоди для пошуку роботи; особливості поведінки та потреби жінок щодо пошуку роботи.

Виходячи з матеріалів дослідження надано пропозиції щодо напрямків соціальної допомоги жінкам, що намагаються долати життєві труднощі і шукають роботу. Зазначено, що необхідні програми грошової допомоги для працюючих жінок, заробітна платня яких замала для задоволення навіть базових потреб сім'ї. Наголошено на важливості того, щоб жінки зберегли свою соціальну інтеграцію, життєву активність. Грошова допомога необхідна їм для подолання найважчих викликів. Частина жінок, що не працюють, не мають достатньої життєвої енергії для праці і очікують завершення війни. Для такої категорії жінок потрібні програми ресоціалізації, які включають психологічні засоби, такі як тренінги комунікативної компетентності та профілактики стресу. Слід також матеріально допомагати працездатним жінкам у вигляді стипендії для професійної підготовки та перепідготовки на навчальних курсах. Необхідні програми допомоги жінкам у пошуку онлайн роботи, роботи з гнучким графіком або ініціативи по створенню умов для догляду за дітьми на робочих місцях.

Підкреслено, що допомога жінкам – це державна справа, яка може забезпечити відтворення життєздатності населення, яке зазнає руйнування під час війни.

Ключові слова: війна в Україні, соціальне становище жінок, працевлаштування жінок, соціальна допомога, соціологічне дослідження.

Постановка проблеми. На початок дослідження з начала повномасштабної війни в Україні пройшло більше року. Ситуація високої інтенсивності стресового впливу на жінок набула рис довготривалої, тобто дистресу. Важливо зрозуміти, яким чином проходить соціальна адаптація, що потребують жінки, які звертаються на допомогу. Життєві завдання жінок набули певної специфіки, яка потребує окремого соціального дослідження.

Для сучасної української жінки притаманно не тільки самореалізація в сім'ї, а й у житті суспільства. Тобто робота, саморозвиток є умовою адаптації сучасної жінки. В умовах війни багато жінок втратили роботу та в загалі можливості роботи за межами дому, діти на удаленному навчанні, дитсадки не працюють, кількість робочих місць значно скоротилась. Для організації більш ефективної соціальної допомоги жінкам з працевлаштуванням підчас війни доцільно провести соціологічне дослідження, яке ставило б на меті виявлення умов та перешкод у працевлаштуванні жінок, особливості поведінки та потреби жінок щодо пошуку роботи.

Мета статті – проаналізувати результати соціологічного дослідження щодо проблем працевлаштуванні жінок під час війни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Необхідність досліджень проблем жінок під час війни визначають сучасні українські науковці в колективній монографії Інституту соціології НАН України «Українське суспільство в умовах війни. 2022» [1]. Соціальні проблеми жінок під час війни обговорюють також науковці Національного інституту стратегічних досліджень [2], аналітики дослідницької групи Cedos [3] фахівці дослідницької агенції Info Sapiens [4]. Цю проблему обговорюють в структурах громадянського суспільства. Наприклад, «Українська асоціація соціального розвитку через право» провела круглий стіл на тему: «Реалії війни в Україні: жінка і соціальні виклики» [5]. Український Жіночий Конгрес провів дослідження на тему: «Оцінка ситуації щодо становища жінок під час війни в Україні» [6], Громадська організація «Інтерньюз-Україна» провела ґрунтовне дослідження «Виклики, з якими стикаються постраждалі від війни в Україні молоді жінки» [7].

Виклад основного матеріалу. Війна призводить до руйнування основних умов повноцінної життєдіяльності людини. Жінки відчують на себе наслідки такого руйнування і несуть тягар порушеного життя фізично і морально.

Наслідки тяжких випробувань позначаються на психіці та фізичному стані жінок, що потребує належної адаптації. Для здійснення адаптації необхідна активна соціальна допомога жінкам. Для організації такої допомоги слід мати всебічну інформацію щодо реального становища жінок і реакції на це становища самих жінок, яку забезпечує відповідне дослідження.

В данному моніторинговому дослідженні виокремлено 4 групи проблем: соціально-демографічні особливості жінок, що звернулись

по допомогу до Фонду «Єдність за майбутнє» в умовах благодійних проєктів; соціально-демографічні особливості працевлаштованих жінок та тих, хто не має роботи; перешкоди для пошуку роботи; особливості поведінки та потреби жінок щодо пошуку роботи

На основі соціального моніторингу було визначено напрямки допомоги українським жінкам Запорізької, Харківської та Донецької області в умовах повномасштабної війни в Україні

Був задіяний наступний інструментарій дослідження. Частково-структуроване онлайн інтерв'ювання в вигляді анкетування. Були використані закриті, частково закриті та відкриті питання. Закриті питання з одною чи декількома альтернативами. Для статистичної обробки результатів використано одномірний, двомірний та тримірний аналіз, було застосовано критерій хі-квадрат та критерій порівняння пропорцій розподілів, значущість визначалась на рівні $p \leq 0.05$. Відповіді на відкриті питання оброблялися за допомогою контент-аналізу, класифікацією відповідей.

Дослідження проводилося наприкінці травня 2023 р. серед жінок, мешканок Запорізької, Харківської та Донецької областей, які звернулись по грошову допомогу до благодійного фонду. Було застосовано метод онлайн анкетування. Після попереднього відбору для дослідження було обрано 1344 анкети.

Соціально-демографічні особливості жінок, які звертаються по допомогу наступні. Жінки, які звернулись по допомогу до благодійного Фонду он-лайн загалом освічені: 54% мають вищу освіту різного рівня: 26.8% мають повну вищу освіту (це найбільша група у виборці), ще 20.1% неповну вищу, 7.1% бакалаври; 31.2% повну середню освіту (18.5% – середньо-технічну, 12.7% – повну середню).

Загалом можна припустити, що допомога, за якою можна звертатися он-лайн більше доступна для освічених жінок.

За типом зайнятості (в даний час або до звільнення) серед осіб, що звернулись за допомогою кваліфікованих робітників (14.7%), жінок у декретній відпустці (11.5%), спеціалістів гуманітарної сфери (10.6%).

Значна частина жінок, що звернулася по допомогу мають чоловіків (57%), але ще 43% розлучені, самотні або вдови.

Серед жінок, які звернулись по допомогу 54.2% внутрішньо переміщені особи, ще 37.7% місцеві та 8.1% ті хто повернулись до дому.

Виявлені наступні особливості зайнятості жінок, які звертаються по допомогу.

Серед жінок, що звернулись по допомогу працевлаштованих жінок значною мірою більше ніж непрацевлаштованих (22.6% та 77.4% відповідно).

Серед непрацевлаштованих жінок 30.7% зараз не планують працевлаштування, 69.3% – планують. Із відкритих відповідей зрозуміло, що причини, з яких жінки не планують працевлаштування – це декретна відпустка, поганий стан психологічного або фізичного здоров'я,

необхідність турбуватися про дітей, які залишаються вдома, тому що не працює значна кількість дитячих садків, а школи на дистанційному навчанні, часті повітряні тривоги (діти та їх матері не ризикують покидати один одного), поблизу роботи немає, а далеко їхати, нема транспорту, або грошей на транспорт.

Війна призвела до часткового руйнування ринку труда, значних змін у його структурі. Зменшилися потреби у працівниках в одних сферах та підвишилися в інших. Серед жінок, що планують працювати 15.4% втратили свою роботу у зв'язку із закриттям підприємств, ще 11.4% із припиненням роботи підприємств, скорочено – 4.9%, призупинено дію трудового договору – 8.6%.

66.9% жінок, що шукають роботу, втратили попередню у зв'язку із війною, тобто, не працюють більше року. Втрата роботи на тривалий термін (півроку та більше) має значні наслідки для людини, з'являються соціальні страхи, частково втрачаються робочі навички, а в деяких сферах змінюється зміст та умови труда.

Для успішного працевлаштування жінок потрібні програми перекваліфікації та підвищення кваліфікації, адаптації к новим умовам труда, з урахуванням актуального психологічного стану жінок (прагнення до ізоляції, тривожність, депресивність, зниження самооцінки та інше).

Серед жінок які планують працювати 23.7% відчують брак навичок та освіти для працевлаштування. Отримання освіти в новій сфері, або підвищення рівня у тій що є – не тільки підвищить конкурентоспроможність жінок на ринку праці, а й сприятиме їх психологічному та соціальному відновленню.

Із відповідей на відкриті питання виявляється, що жінкам не вистачає вищої освіти, знань у IT-сфері, іноземних мов, комунікативних навичок. Ще частка жінок зорієнтувалась на сферу послуг.

27% жінок, що прагнуть працевлаштування, відчували на собі різні види дискримінації під час пошуку роботи. Найпоширена дискримінація за віком, її відчули 54.7% жінок, також є дискримінація за статусом ВПО (34%) та ще 8.2% за регіоном походження. 5% жінок, з тих хто відчув на собі дискримінацію під час пошуку роботи назвали дискримінацію за статтю. Серед інших видів дискримінації жінки визначили наявність неповнолітніх дітей. Роботодавці неохоче беруть на роботу жінок, посилаючись на можливість лікарняних.

Через випадки насильства жінки втрачають впевненість у своїх силах, ізолюються та припиняють пошук роботи. 36% жінок в процесі пошуку роботи зіткнулися із гендерно-зумовленим насильством, найпоширене психологічне насильство (його відчули 42.9% жінок), на другому місці – економічне (33%), ще 8.5% з тих хто зазнали насильства при працевлаштуванні, зазначили фізичне, 2.4% – сексуальне.

Існує протиріччя між необхідністю розширення соціальних зв'язків для успішного працевлаштування та прагненням до ізоляції,

викликаного дістресом війни. Можливим виходом вирішення цього протиріччя буде створення гомогенних за проблематикою, досвідом груп взаємопідтримки.

42.2% жінок що планують працевлаштування, відчувають брак соціальних контактів, але тільки 55.3% з них шукали можливості розширення соціальних контактів. Нажаль довге перебування у стресовій ситуації призводить до самоізоляції, хоча цілішим є спілкування.

Необхідні програми допомоги жінкам у пошуку онлайн роботи, роботи з гнучким графіком або ініціативи по створенню умов для догляду за дітьми на робочих місцях (дитячі кімнати, вихователі, вчителя). 62.8% жінок, що планують трудовлаштування мають сімейні обов'язки, частіше за все це догляд за дітьми шкільного віку (55.4%) та дошкільного віку (50.5%). Також жінки доглядають літніх людей (11.9%), осіб з інвалідністю (11.1%) та маломобільних людей, що потребують допомоги (6.5%). Жінки не можуть надовго покинути домівки, бо «потрібно доглядати за дитиною», «нема з ким залишити дитину». У відкритих відповідях жінки описують характер цих обов'язків наступним чином: «Мені немає з ким зараз залишити дітей. А самих я їх не залишу, бо війна»; «З дітьми, коли молодшому рік, онлайн навчання у школі (старшому 10 років), садочок не працює (донечці 4рочки), а дивитись за ними крім мене нікому (не допомагають як багатьом бабусі, тітки...) роботу ніяку не знайдеш. Дітей без нагляду не залишиш», «Так як є діти, то потрібно прийти додому хоча до 17.00, а в нашому місті якщо працюєш, то аж до 19.00».

Українські жінки, що звертаються за допомогою, не зважаючи на те що виснажені стресом війни, вирішують великий обсяг завдань. Це свідчить про дійсно напружене активне життя, відповідальну та активну життєву позицію далеко від утриманської. Під час війни не працює більшість дитячих садків, школи на онлайн навчання, діти частіше хворіють із-за стресу та напруги, перенесених обстрілів, повітряних тривог, втрати стабільного життя. Жінки, щоб виконувати свої материнські обов'язки (забезпечувати безпеку, освіту, виховання, догляд) або нагляд за членами родини, що потребують допомоги вимушені більше часу знаходитись вдома, або всюди брати своїх дітей. Це значним чином впливає, як на можливість працювати за межами дому, так й на пошук роботи. Самі жінки так описують цей вплив : «Дітей страшно залишати одними далеко від проживання в період тривоги»; «Не можу знайти відповідний графік роботи у зв'язку з садочком та заняттями старшої дочки, плюс хвороби дітей постійно вибивають із графіка та роботи»; «Важко планувати співбесіди, бо немає на кого залишити дитину». Вражає рівень батьківської відповідальності та самовідданості українських жінок: «Багато роботодавців не хочуть брати мене на роботу через те, що маю дитину, не дивлячись на те що дитині 12 років. Донька після пережитих обстрілів боїться залишатись в квартирі сама, коли я йду на роботу. У доньки онлайн навчання

і без моєї допомоги, вона сама не вивчить матеріал і не опанує шкільну програму на гарному рівні. Для того щоб допомагати доньці з навчанням треба час, якого буде не вистачати, якщо я буду працювати і моя дитина не отримає потрібного рівня знань».

Майже половина респонденток (49.3%), що планують працевлаштування, зверталися до центрів зайнятості. Половина респонденток до центрів зайнятості не звертались. Серед причин, з яких не звертаються до центрів зайнятості, самі жінки позначають: відсутність центрів зайнятості на доступній відстані, труднощі при реєстрації через ДІО, статус з яким не реєструють у центрі зайнятості (декретна відпустка, не розірвана з попереднім роботодавцем трудова угода, статус приватного підприємця, неофіційне попереднє працевлаштування), брак потрібних документів (відсутність трудової книжки, атестату, диплому на руках), недовіра до центрів зайнятості – «Не бачу допомоги від цієї організації. В мене багато друзів так і не знайшли роботу хоча були зареєстровані у центрі зайнятості»; «Не впевнена що знайдуть для мене таку роботу»; «Не вірю, що можуть мені допомогти, бо немає робочих місць»; «Я працівник в дошкільній галузі, а дитсадки не працюють».

За допомогою до будь-яких служб з питань працевлаштування, кар'єрного консультування зверталось всього 13.9%, 30% з них 1 раз, 28% – 2 рази, 16% – 3 рази, ще 20% зверталися 4 рази та більше.

Більшість жінок мають досвід самостійного пошуку роботи (91%), а 27.6% планували розпочати свій бізнес.

Для узагальнення відповідей на питання, які стосуються працевлаштування жінок, додатково було проведено факторний аналіз. Було визначено три основні фактори, Головна компонента першого фактору: «Чи відчуваєте ви, що брак соціальних контактів (знайомств, зв'язків) заважає вам шукати роботу?» (навантаження = 0.686), Умовна назва – «Брак соціальних зв'язків». Тобто основним фактором успіху на ринку праці – є гарна соціальна інтеграція, вміння спілкуватися. Головна компонента другого фактору – «Чи зверталися Ви до центру зайнятості?» (0.750), Умовна назва – «Пошук допомоги». Тобто, для пошуку роботи, також важливо вміння, спроможність, звертатися за допомогою до соціальних інститутів. Головна компонента третього фактору – «Чи є у вас сімейні обов'язки, як, наприклад, маленькі діти чи лежачі хворі, що створює труднощі у пошуку бажаної роботи?» (0.698), наступний: «Чи планували розпочати свій бізнес?» (0.621), Можна припустити, що цей фактор визначає підвищену відповідальність, прагнення спиратись на власні сили. Умовна назва – «Самостійність».

Зважаючи на результати факторного аналізу можна визначити три складові підтримки жінок у пошуку роботи:

– розвиток мережі їх соціальних контактів та комунікативної компетентності;

- підвищення рівня доступності послуг служб з питань працевлаштування та кар'єрного консультування;

- часткове розвантаження з питань догляду за дітьми.

Можна констатувати слабку обізнаність жінок про програми та ініціативи спеціально спрямовані на безробітних в Україні, з 590 респонденток лише 91 надала змістовні відповіді. Частіше всього згадували про Державні центри зайнятості.

Потрібні програми ресоціалізації жінок. Важливим завданням є «витягнути» жінок із стану очікування, наприклад, надавати працездатним жінкам матеріальну допомогу у вигляді стипендії за відвідування професійних навчальних курсів, до програми яких обов'язково будуть входити заняття з підвищення комунікативної компетентності та профілактики стресу, на час занять для дітей організувати анімацію. Частка жінок, що не працюють, встановили своє життя на паузу в очікуванні завершення війни, не мають психічних ресурсів освоювати життя в актуальних умовах. Час розколовся на до та після, та майже зовсім зник. Життя «до» відчувається як більш реальне, ніж те що «після». Такий стан є наслідком перенесеної травмуючої події. Для переробки досвіду такої важкої події потрібно багато ресурсів (соціальних, фізичних та психічних, відчуття безпеки та стабільності). Всі ці ресурси розташовані у світі, за межами помешкання, з якого страшно виходити. Серед відповідей на питання «Які заходи чи підтримка Вам би допомогли подолати перешкоди щодо пошуку роботи?» найчастішими були з категорії «Щоб закінчилась війна» («Закінчення війни в країні – тоді і робочі місця знову з'являться, та буде відновлення роботи підприємств, повернутися на своє робоче місце»; «Повернути минуле, працювати, жити в своєму будинку та не бути залежною»; «Скоріше повернутися до дому, хоча він зовсім зруйнований»).

Висновки. Виходячи з матеріалів дослідження можна сформулювати пропозиції щодо напрямків соціальної допомоги жінкам, що намагаються долати життєві труднощі і шукають роботу. Тож, необхідні програми грошової допомоги для працюючих жінок, заробітна платня яких замала для задоволення навіть базових потреб сім'ї. Важливо щоб ці жінки зберегли свою соціальну інтеграцію, життєву активність. Грошова допомога необхідна їм для подолання найважчих викликів. Частка жінок, що не працюють, не мають достатньої життєвої енергії для праці і очікують завершення війни. Для такої категорії жінок потрібні програми ресоціалізації, які включають психологічні засоби, такі як тренінги комунікативної компетентності та профілактики стресу. Слід також матеріально допомагати працездатним жінкам у вигляді стипендії для професійної підготовки та перепідготовки на навчальних курсах. Необхідні програми допомоги жінкам у пошуку онлайн роботи, роботи з гнучким графіком або ініціативи по створенню умов для догляду за дітьми на робочих місцях.

Допомога жінкам – це державна справа, яка може забезпечити відтворення життєздатності населення, яке зазнає руйнування підчас війни.

Список використаної літератури

1. Українське суспільство в умовах війни. 2022 : колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. С. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.
2. Гендерні диспропорції в Україні під час війни. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/henderni-dysproportsiyi-v-ukrayini-pid-chas-vijny>
3. Хассай Єлизавета Вплив війни на можливості жінок: результати дослідження. URL: <https://cedos.org.ua/vplyv-vijny-na-mozhlyvosti-zhinok/>
4. Реалії війни в Україні: жінка і соціальні виклики. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3726137-realii-vijni-v-ukraini-zinka-i-socialni-vikliki.html>
5. Марценюк Тамара. Не хочуть бути жертвами: як війна змінює українських жінок і ставлення до них в Україні та світі. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/feminizm-hender-viyna-ukrayinski-zhinky-bizhenky/32221558.html>
6. Оцінка ситуації щодо становища жінок під час війни в Україні. URL: <https://womenua.today/news/otsinka-sytuatsiyi-shhodo-stanovyshha-zhinok-pid-chas-vijny-v-ukra>
7. Виклики, з якими стикаються постраждалі від війни в Україні молоді жінки URL: <https://eca.unwomen.org/sites/default/files/2022-07/vikliki%2c%20z%20jakimi%20stykayutsya%20postrazhdali%20vid%20vijni%20v%20ukraini%20molodi%20zhinki%20.pdf>

Khrustalov F. S., Khrustalova M. S. Social and psychological problems of employment of women in the conditions of war

The article is devoted to the analysis of the results of sociological research on such an aspect of the situation of women in Ukraine as job searching. The study was carried out to organize more effective social assistance to women with employment during the war by identifying conditions and obstacles in women's employment, behavioral characteristics, and women's needs for job searching. In this monitoring study, four groups of problems are singled out: socio-demographic characteristics of women who applied for help to the "Unity for the Future" Fund in terms of charity projects; socio-demographic characteristics of employed women and those who do not have a job; obstacles to finding a job; behavioral characteristics and needs of women regarding job searching. Based on the materials of the study, proposals were made regarding directions of social assistance to women who are trying to overcome life's difficulties and are looking for a job. It is noted that cash assistance programs are needed for working women whose wages are insufficient to meet even the basic needs of the family. The importance of women maintaining their social integration and vital activity is emphasized. Financial assistance is necessary for them to overcome the most difficult challenges. The share of women who do not work does not have enough vital energy for work and is waiting for the end of the war. For this category of women, resocialization programs are needed, which include psychological tools, such as communication competence and stress prevention training. Financial assistance should also be given to able-bodied women in the form of scholarships for professional training and retraining at educational courses. Programs are needed to help women find online jobs, work with flexible hours, or initiatives to create conditions for childcare in the workplace. It is emphasized that

helping women is a state matter that can ensure the reproduction of the vitality of the population that is destroyed during the war.

Key words: *war in Ukraine, social status of women, employment of women, social assistance, sociological research.*